

АНГЛИЙСКИЯТ ЕЗИК, АНГЛОСАКСОНСКАТА И АМЕРИКАНСКА КУЛТУРА В БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ

Милена ЙОРДАНОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

E-mail: m.yordanova@uni-sofia.bg

THE ENGLISH LANGUAGE, THE ANGLO-SAXON AND THE AMERICAN CULTURES IN THE BULGARIAN REVIVAL LINGUISTIC SITUATION

Milena YORDANOVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

E-mail: m.yordanova@uni-sofia.bg

ABSTRACT: The article views the place of the English language and the role of the Anglo-Saxon and the American cultural influences in the processes which formed the specific Bulgarian linguistic situation during the Bulgarian Revival. The topicality of the issue can be explained by the necessity of studying “the linguistic situation” as a complex phenomenon with conglomerate conceptual projections, combining procedure, temporal dimension, language and educational policies, as well as cultural influences in the geographical areal with dynamically changing boundaries. The methodology combines the traditional historiographical approach with linguodidactological archeology and elements of empruntological analysis in order to trace interlanguage and linguocultural transfers. Bulgarian intellectuals’ attempts at building a unified national language and educational policies are briefly viewed, putting emphasis on the place of the English language in the system of Bulgarian foreign language teaching. The beginning of the empruntologic influence of English lexis on Bulgarian vocabulary is assumed to be in 1829 when the first use of the word “ром” (*rom*) for *rum* (a drink imported from the British colonies in the Ottoman Empire) is registered. An attempt is made to present the quantitative content of the Bulgarian intellectual elite that speaks English during the period. The translation reception of Anglo-Saxon and American literature is reconstructed.

KEYWORDS: Bulgarian Revival, English language, foreign language teaching, translation reception, English literature, American literature, linguistic situation

Англофонското начало в българската възрожденска езикова ситуация е свързано с образа, който придобива езикът на „Албиона“ и на „Съединените американски държави“¹ сред местното население на Балканите, и с неговия потенциал за конкретна утилитарна употреба в ежедневието на хората от региона. То е свързано и с рецепцията в балканското образователно пространство на англосаксонската и американска култура, предметена в преводи на български език на репрезентативни за нея произведения. Актуалността на проблема се определя от необходимостта от проучването на „езиковата ситуация“ като сложен феномен с конгломератни концептуални проекции, обединяващ процесуалност, времево измерение, езикови и образователни политики, културни влияния в географския ареал с динамично променящи се граници. Използваната методология съчетава традиционния историографски подход с лингводидактологическата археология и с елементи на емпрунтологичен анализ за проследяване на междуезиковите и лингвокултурни трансфери.

1.1. Българската възрожденска езикова ситуация

Балканската възрожденска езикова ситуация е сложно понятие с конгломератна структура, съчетаващо процесуалност, времево измерение, езикови и образователни политики, културни влияния в географския ареал с динамично променящи се граници. Според Димитър Веселинов българската езиковата ситуация през Възраждането е разглеждана „като съвкупност от езици, социолекти и функционални стилове, обслужващи общуването в рамките на българската езикова територия“, която се характеризира „с различни прояви на многоезичност“²,

¹ В-к „Македония“, год. II, 18.11.1868 г.

² Според терминологичните нововъведения на Съвета на Европа, направени в началото на ХХI век, „в областта на езиковата политика се използва понятието ‘мултилингвизъм’ (*multilinguisme*) със значение ‘ползване на няколко езика в даден географски регион’ (изразяваща се във владеење и използване на няколко преливащи се книжовни норми и устни териториални говори)“ (Веселинов, 2003, с. 53).

разположени по цялата ос от пълна полиглогия³ до перфектен плурилингвизъм⁴ (Веселинов, 2003, с. 53). Основно място в тази сложна ситуация заемат френският език, който е водещ в областта на дипломатията и на науката, италианският и гръцкият в областта на средиземноморската и балканската търговия, руският в областта на духовната и културната сфера, турският в административната система и управлението на Османската империя, немският в областта на крайдунавските икономически сфери и т.н. Английският език, за разлика от горепосочените комуникационни вектори, е с ограничена сфера на приложение. По време на Българското възраждане той се очертава като символ на протестантската пропаганда и отличителен образователен вектор на методистката църква. Независимо от ограниченото си разпространение като учебен предмет в балканските образователни центрове, той присъства под формата на различни периодични издания или оригинални книги. Например, по сведения на Александър Теодоров-Балан, в Болградската гимназия се получават „три румънски журнала, седем журнала на разни славянски езици, шест на френски, два на немски, един на английски“, освен това и няколко руски. В Цариград всички черпят новини от многоезичната преса, като английският вестник “The Levant Times” дава алтернативна информация, съдържаща се в уводните статии и в различните дописки от всички краища на света и Балканите. Интересът към вестника така нараства, че от 1874 г. до 1877 г. започва да излиза негова българска версия под преводното заглавие „Източно време“.

Според Димитър Веселинов през 50-те години на XIX век „българският книжен пазар буквално е наводнен от двуезични, триезични, четириезични ... шестезични речници и разговорници, но върхът в многоезичната еуфория е намерението на книжовника от Велес Йордан Хаджиконстантинов-Джинот да състави кратък преводен 23-езиков речник“⁵, като „този факт ясно показва сложната мултилингвална мозайка, покриваща българската езикова територия през Възраждането“ (Веселинов, 2003, с. 55). В своите „Марокански писма“ Хосе Кадалсо (José Cadalso, 1714–1782) твърди, че „испанците пишат половината от това, което си представят; французите – повече, отколкото мислят, поради качеството на стила си; немците казват всичко, но така, че половината от хората да не могат да го разберат, а англичаните пишат за самите себе си“ (Веселинов, 2003, с. 61). Според френския граф Антоан дьо Риварол „в английския се усеща изолирането на книжовността от носителите на езика и превръщането ѝ в неразбираем за болшинството от англичаните код“ (Веселинов, 2003, с. 62). За българския езиков характеролог Драган Цанков (1828–1911) „писмеността“, създадена на английски и на немски език, е „просветена“ и „държи една степен почти равна със книжнината на другите народи“, но къде могат да се мерят с френския език, който е „по-разпространен“, „по-богат“ и „по-лесен да се владее от всички възможни езици“. Но реалността според автора е такава, че „и в Америка, и в Китай, и в Индия, първата дума, която пътешественикът ще чуе, е „по френски“, дори диваците поздравяват „по тоя език“ (Цанков, 1859).

1.2. Ролята на английския език в българската възрожденска езикова ситуация

Влиянието на английския език върху българския през епохата на националното ни Възраждане е слабо, което се дължи на ограничените контакти на българите с представители на англофонните общности. Въпреки това още през 1829 г. е фиксирана английската заемка „ром“ за назоваване на питие, внасяно от английските колонии в Османската империя: „Чадо мое Костадине, пише през 1829 г. Георги Фотинов (неизв.) до сина си, приях две кутии ракия *ром*“ (Писмо от 1829 г. на Г. Фотинов до К. Фотинов). Думата *пуни* (‘питие от ром или вино със захар, чай, лимонов сок и подправки’) навлиза през 1837 г. в българския език под формата *понч*: „Малко

³ Срв.: „Количествено разширяване, за целите на описанието на възрожденската езикова ситуация, на обсега на въведения от Ч. Фергюсон термин *диглосия* ‘двудиалектност’ (Фергюсън, 1959), използван за назоваване на случаи, при които се използват паралелни или конкурентни езикови образувания (диалекти, професионални говори и т.н.)“ (Веселинов, 2003, с. 53).

⁴ Срв.: „Опозицията полиглогия <-> мултилингвизъм е разширена форма на традиционната опозиция диглосия <-> билингвизъм, а понятието *plurilinguisme* ‘влаетеене на няколко езика’ се противопоставя на географското определяне на границите, в които се ползват в ежедневно общуване няколко езика, изразено с термина *multilinguisme* ‘ползване на няколко езика в даден географски регион’“ (Веселинов, 2003, с. 53)

⁵ Вж. Джинот, Й. К. Обявление във в-к „Цариградски вестник“ от 28.11.1853 г.

чаец, няколко чаши *понч* ... не е голяма работа“ („Мудрост доброга Рихарда“, 1837, с. 25). Наименованието на внасяния от Съединените американски щати бял памучен плат, назоваван *американ*, е фиксирано през 1845 г. в един от работните търговски тефтери на Цвятко Радославов от Свищов, където възрожденският предприемач е записал „6 лахте *американ*“ (Тефтер на Цвятко Радославов, 1845).

Българският възрожденец и публицист Васил Априлов (1789–1847) отбелязва през 1841 г. в своята „Денница ново-българского образования“, че голяма част от българското население на Сливен, Ямбол, Филипопол, Адрианопол и Търново „говорят разными языками“, като повечето говорят правилно по гръцки и „умеют при том по Немецки, по Французски, по Волошки, по Турецки, и, может быт, по Английски“ (Априлов, 1841, с. 71). Американският методистки мисионер Едуин Е. Блис, който пристига във Варна на 21 октомври 1857 г., придружен от д-р Алберт Лонг и Уеслей Претиман, е изненадан, че още на пристанището във Варна намира българи, говорещи свободно английски: „Очакваше се, отбелязва той в дописка, публикувана в списание „Мишънъри хералд“⁶, че нашите братя трудно ще намерят хора, говорещи български и английски, които да бъдат учители и преводачи, но такава опасност няма. Всъщност първият човек, когото срещнахме на кея във Варна, се оказа българин, говорещ свободно английски, когото можехме веднага да наемем за преводач, стига да имахме нужда от такъв“ (Шашко и др., 2001, с. 24).

Според Христо Г. Данов „от другите езици, например гръцкия, трябва да учи тоя, който е близо до гръци, или е в сношене с гръци; така също и с влашкия език, а пък, който е наумил да иде във Френско, или ще има работа с френци, той може да учи френски език; това същото да бъде и с английски и с немски език; трябва да учим с намерение да се ползуваме с тях“ (Веселинов, 2003, с. 124).

Любен Каравелов в своето яростно отрицание на френския език и на образователната роля на „Гала-сарайския французски лицей“ се оказва един от застъпниците за изучаването на английския език, тъй като „нашите търговци имат работа с Австрия и Англия, а не с Франция“ (Каравелов, 1875, с. 218). Един от най-изявените англофили от българската ни възрожденска книжнина се явява хаджи Генчо. Според Любен Каравелов „Хаджи Генчо е такъв един българин, какъвто се рядко ражда и на Еньовден: такъв човек ти не можеш намери ни в Ингелизко“ (Каравелов, 1872, с. 3). Той е „твърде почтен човек, твърде добър, много учен и разумен; той всичко знае и на всичко е готов да ти отговори, защото е жива душа и пъргаво сърце. По всичко се види, че тоя човек не е напразно имал уши и очи и не е напразно гълтал просеника! Между българите такъв един човек е чисто злато: у другите българи небосклонът е не твърде обширен и това, щото тия знаят, знаят го в еднакъв смисъл, който е останал у тях от дядо и от баба, а хаджи Генчо не е такъв, той обработва своето знание и ако е майка му знаяла три, то той знае цели триесет“ (Каравелов, 1872, с. 3). Като изявен англофил за хаджи Генчо „ингелизите са по-умни от московците“ (Каравелов, 1872, с. 65). Основният негов довод е умението на англичаните да правят игли за шиене: „А ако да не са *ингелизите*, заявява хаджи Генчо, то кой ще да ни прави игли? А всеки вече знае, че иглата е умно и разумно нещо“ (Каравелов, 1872, с. 65). Освен това англичаните са толкова умели, че хванали чумата и са я затворили в шише, макар и след това да са я изпуснали и тя „молепсала и ингелизите в Лондра“ (Каравелов, 1872, с. 65). В противоположния лагер са дядо Либен, Тончо Славейт и Янаки, чието англофобство е категорично. Според дядо Либен „ако и да говорят, че тия ингелизи са умни хора и хитри дяволи, но аз ще да ви кажа, че не са, истина ви казвам, не са; истина, че тия хванаха чумата и затвориха я в шише, това е добро; а какво излезе от това, когато не са можали да я удържат! Кажете ми де! Не е мурафет да хванеш някого, а да го удържиш“ (Каравелов, 1872, с. 66). А Тончо Славейт, който „знае всичко на светът“, обявява, че „ингелизите и московците са ни риба, ни месо“ (Каравелов, 1872, с. 65). Янаки възразява по отношение на английския майсторлък в правенето на игли, тъй като той мисли, „че иглата е малка работа“, защото „и нашите цигани могат да направят игла“ (Каравелов, 1872, с. 66). Финалните доводи в този спор за изкуството на иглопроизводството формулира дядо Либен: „А знаете ли какво ще аз да ви кажа? Ингелизите пратили на московеца една игла и рекли му: „Я гледай ти какви работи правиме ние!“ А московецът я вземал, направил си от нея чибуче и върнал я на ингелизите. „А ние с такива игли

⁶ The Missionary Herald (1805 – 1906).

пушиме тютюн; пушете и вие и чудете се“ – казал московецът. Когато дядо Либен разказвал тия чудеса, то насмалко шял да заплаче от радост; нему било твърде мило да докаже, че неговите московци са най-умни и най-изкусни на света, и продължал: Аз видях ангелизите в Цариград и мога да ви кажа, че тия са такива глупци, каквито и светът не е създавал. Дойде ангелизинът в някой дюкян да си купи хляб или сирене и ти не можеш да го разбереш... Той ти говори едно, а ти му даваш друго! А знаете ли и това, че повечето ангелизи са неми като немците?“ (Каравелов, 1872, с. 66).

„Американско“ за героя от Вазовата повест „Чичовци“ – Хаджи Смион, „беше всичко, що се отличаваше с особено качество или с ексцентричност“ (Вазов, 1885, с. 15). Той „имаше около 45 години, носеше шаячени възкъсички панталони с колене, френска риза без вратовръзка, плитки калеври, дълбок голям фес, който му падаше до веждите, и сиво шаячево сетре, на което дясната половина на гърба имаше възчерен цвят, а лявата – по-белезньав, която странност обаче Хаджи Смион обясняваше по твърде прост начин на ония, които го питаха за нея. – По модата в Америка, американски – казваше той (Вазов, 1886, с. 15). Обича да назидава събеседниците си да се държат по американски, сиреч джентълменски: „Хаджи Смион погледна обидно на Иванчо и му каза строго: – Господине, бъди *американец*, благородно“ (Вазов, 1885, с. 37); „Но аз не приемам докачение; играй *американски*“ (Вазов, 1885, с. 38); „Аз съм *американец*, ти знаеш“ (Вазов, 1885, с. 89). В същото време Англия се проектира като страна, спореща с Русия, като върху картата на Европа тя се откроява като „мораво“ пространство под името „Инглитера“, противопоставяно от даскалуващия учител Климент (руски семинарист) на „жълтата“ територия на Франция и на „зелената“ площ на Австро-Унгария“: „Минко, това жълтото е Франца, а това моравото – Инглитера, а това зеленото – Аустрия“ (Вазов 1885, с. 72).

Факт е обаче отсъствието на английския език от „Криворазбраната цивилизация“ (1871) на Добри Войников, където авторът е отразил ширналата се по българските земи многоезична инородна пѣстрота. В текста се срещат францизми, турцизми, гърцизми, арабизми, латинизми, персизми, италианизми, включително немски заемки, но не и англицизми. Единственото позоваване на англосаксонския свят е споменаването на британската столица „Лондра“, който обаче е известен на българския възрожденец още от Рибния буквар на д-р Петър Берон: „Ще ма води челяка, казва разочаровано Анка, в Европата, ще ма разхожда по Виена, по Париж, по Лондра!“ (Войников, 1871, с. 102).

Анализите за броя на знаещите и ползващи в ежедневната и служебната си комуникация български възрожденци, направени от работната група на Николай Генчев и Миглена Куюмджиева, показват наличието на ограничен интерес през епохата на Възраждането към английския език. Това не означава negliжиране ролята на този набиращ сила световен език, а свидетелства за европоцентризма, олицетворяван от средоточието на тогавашната цивилизация – Париж и престижността на френската наука, култура и, разбира се, просветна дейност. Английският език във възрожденската образователна дискусия, независимо от засилващата се роля през 60-те години на XIX век на Робърт колеж в Цариград, е представен, от една страна, като един от новите езици за търговия основно с Великобритания и Съединените американски щати, от друга страна, като възможен език за получаване на сериозно образование, и от трета страна, като език на американо-английските протестантски мисионери, което буди известно недоверие у част от българското православно население. Подобна тенденция се наблюдава и при представителите на българската интелигенция с висше образование, където английският език се нарежда едва на десето място след френския, класическите езици, турския, руския, немския, румънския, новогръцкия, чешкия и сръбския (виж таблица 1).

Чужд език	Общ брой	Чете и пише	Прежежд а	Неизвес тно в каква степен
Френски	412	141	46	225
Древни езици	445	6	6	433
Турски	292	86	2	204
Руски	247	148	66	33
Немски	148	66	24	58
Румънски	144	101	28	15
Гръцки	137	95	27	15
Чешки	45	27	11	7
Сръбски	39	25	12	2
Английски	24	15	9	-
Други	19	4	3	12
Италиански	18	12	1	5

Таблица 1. Разпределение на българския възрожденски интелектуален елит според степента на владеенето на даден чужд език⁷

От всичките 627 български интелегенти с висше образование едва 24 са ползвателите на английския език в своята обществена и лична дейност, учили го в границите на българската езикова територия, в училищата в Цариград, в английския протестантски колеж на остров Малта или в протестантските духовни центрове в Съединените американски щати и Великобритания. От тях 15 четат и пишат свободно на този език, а 9 прежеждат безпроблемно от и на английски. След групата на българските англофони се нареждат в низходящ ред само италофоните (общо 18 висшисти) и знаещите някои други регионални или редки езици (19 висшисти).

1.3. Преводна рецепция на англосаксонската и американската литература

В условията на българската възрожденска ситуация преводната литература от американски и английски автори създава положителна нагласа към англосаксонската и американската култура и просвета, както и към изучаването на този език. Свидетелство за това е дейността на американските и английски библейски общества, които способстват за превода на Новия завет и впоследствие на Стария завет на новобългарски, което предизвиква оживена комуникация на българските преводачи с представителите на тези общества и по всяка вероятност привлича интереса на българската възрожденска интелигенция. Едно от най-известните и най-популярни произведения е приключенският роман на английския писател Даниел Дефо (1669–1731) „Робинзон Крузо“, появил се за първи път през 1719 г. Този романтичен бестселър е превеждан четири пъти на български език. Първият негов преводач е известният възрожденски книжовник Райно Попович (1773–1858), чийто превод „Младаго Робинсона случаи“ от 1841 г. обаче остава в ръкопис⁸ и се полза единствено в неговата преподавателска работа⁹. Вторият преводач е Иван Андреев Богоров (1818–1892), който през 1849 г. издава „Чюдесиите на Робенсина Крусо“ в книгопечатницата на „Цариградски вестник“ (Андреев, 1849). Текстът, въпреки че е „побългарен“ по богоровски, постига изключителен отзвук сред българската възрожденска младеж. Третият превод е дело на Йоаким Груев (1828 – 1912), който през 1858 г. издава в Белград своята версия на знаменития роман като „скратена

⁷ Таблицата е от изследването „Интелектуалният елит на българското общество през Възраждането“ (Куюмджиева, 1995, с. 143).

⁸ В Ръкописния отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ са запазени преписи, датирани от 1857 година, на „Младаго Робинсона случаи сочинени убо на Германски язык преведени же на простогречески от Констандина Димитриева Бела Нине же от гречески на болгарски преведени от Райна Поповича и в ползу юношества на свят издани в две части“ – НБКМ, Ръкописен отдел, а.е. № 388, 389.

⁹ Вж.: Според М. Пилева преписите дават достатъчно ясна представа за първия превод на Р. Попович, който обаче не намира издател (Пилева, 2016, с. 172 – 179). По всяка вероятност преводите се използват като помощно средство с оглед на текстуално-преводния метод при изучаването по-скоро на гръцки език, въпреки че със своята картинност те дават възможност за проникване на англосаксонското литературно влияние в българското училище, макар и чрез немско и гръцко езиково посредничество.

приказка за деца“ под заглавието „Робинзон“ (Груев, 18586) в обем само от 23 страници. Четвъртият превод принадлежи на Петко Р. Славейков (1827–1895), който го публикува като „приказка твърде нравоучителна“ „за употреба в училищата“ под заглавието „Робинзон на островът си“ през 1868 г. (Славейков, 1868). Независимо че всичките преводи са индиректни (т.е. от други езици, различни от оригинала), романът привлича вниманието към английския език и литература и спомага за повишаване на интереса за изучаването му. Първият американски автор, привлякъл вниманието на български преводач, е Бенджамин Франклин (1706–1790), един от „бащите-основатели на Съединените американски щати“. През 1837 г. възпитаникът на Райно Попович и студент в Париж Гаврил Кръстевич (1817–1910) превежда от френски на български „Мудрост доброго Рихарда“ (1837). Вторият американски бестселър е романът на Хариет Бичър Стоу (1811–1896) „Чичева Томова колиба“, преведен на български език от англофона Димитър Стефанов Мутев (1818–1864) през 1858 г. В българската възрожденска преса се появяват преводи на разкази или откъси от произведения на английските автори Чарлз Дикенс (1812–1870)¹⁰, на Адам Смит (1723–1790), на Джон Стюарт Мил (1806–1873), Джон Милтън (1608–1674) и др.¹¹ Първите директни преводи от английски първоизточник са дело на д-р Алберт Лонг, но те не се превръщат в търсени заглавия от българската общност, тъй като са с протестантско съдържание: „Колибарската дъщеря“ (1864); „Малечкият Хенрих и неговът бавач“ (1864); „Пътешественикът от този свят до онзи или Християновото пътешествие от градът Погибелово до Небесният град: казано в подобие на съновидение от Иоанна Бъняна“ (1866). Възрожденското списание „Български книжици“, един от чиито редактори е познавачът на английския език Димитър Мутев, включва различни преводни материали от американски и английски автори. Най-значимите периодични издания, които се превръщат в рупор на американската и английската културна, политическа и протестантска пропаганда, са списание „Зорница“ (1864–1878)¹² и българската версия „Източно време“ (1874–1877) на англосаксонския цариградски вестник „The Levant Times“. Чрез текстуалността на тези издания българският език се обогатява през епохата на Възраждането с около 60 думи от английския език, говорен не само в Англия и Америка, но и в Индия (*понч, пуни*) и в Австралия (*бумеранг*) (Ванков, 1972, с. 295–324): обществено-политическа лексика (*аторней, бил, виги, волентир, клуб, митинг, тори, тост*); титли и звания (*джентлемен, леди, лорд, миледи, милорд, мис, мисис, мистер*); професия (*жокей, жури, шериф*); финанси (*банкнота, бюджет, маклер, чек*); американски и английски парични единици (*гиней, долар, пени, пенс, стерлинг, стерлинга, шилинг*); мерки за дължина и вместимост (*галон, фут, ярд*); имена на игри и спорт (*бокс, вист, турист*); железопътни термини (*вагон, релса, тунел, тендер*); морски термини (*док, мичман, яхта*); инструменти и оръжия (*болт, револвер*); названия на пиетета и ястия (*бифтек, грог, джсин, пудинг, пуни, ростбив, ром, уиски*); названия на дрехи (*редингот*); имена на животни (*дог, булдог*); разни имена (*американ, гутаперча, комфорт, пенкилер, пуриган, флаanela*) и др. (Ванков, 1972, с. 302). Българската преводна рецепция на английската и американска светска и религиозна литература свидетелства за любознателността на българския читател да опознае тези далечни страни, да се докосне до силата и изразителността на английския език и да прояви интерес към изучаването му.

Макар и маргинални в периода до Кримската война (1853–1856) английският език, англосаксонското и американското културно влияние постепенно засилват ролята си в рамките на българската езикова територия и в навечерието на Освобождението се очертават като лингвокултурологичен фактор с потенциал за осезаемо бъдещо въздействие върху образователната, езиковата и културната политика на Третото българско царство.

¹⁰ Виж по въпроса изследванията на Владимир Трендафилов (Трендафилов, 2015), Мария Пилева (Пилева, 2015, с. 137 – 152; Пилева, 2022, с. 70 – 84) и др.

¹¹ Вж: Филипов, Владимир. Проникване на английската и американската книжнина в България през Възраждането. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2004 (Филипов, 2004).

¹² Според Петко Петков вестник „Зорница“ се ползва със „значителна популярност, особено сред българите от Македония и Беломорска Тракия“, което се дължи на факта, че „Зорница“ е „единственият български вестник, разпространяван без сериозни пречки от страна на турското правителство“. Езикът на изданието се доближава до говоримата норма, което го прави четим и извежда до едно от „първите места сред българоезичната преса“. „Не случайно по-късно българският писател и общественик Стоян Чилингиров ще каже, че ако се издирят адресите на абонатите на „Зорница“, може най-точно да се очертаят границите на българското племе“. (Петков, 2003, с. 59).

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Андреев, И. (1849)** Чюдесиите на Робенсина Крусо: побългарени от И. Андреев. Цариград: в книгопечатницата на Ц. Вестника. (*Andreov, I. Chyudesiite na Robensina Kruso: pobalgareni ot I. Andreov. Tsarigrad: v knigopechatnitsata na Ts. Vestnika, 1849.*)
- Априлов, В. (1841)** Денница ново-болгарского образования. (*Aprilov, V. Dennitsa novobolgarskogo obrazovania.*)
- Банков, Л. (1972)** Ранните заемки от английски език в български. – В: Годишник на Софийския университет, Факултет по западни филологии, том LXV, 1, София, с. 295–324. (*Vankov, L. Rannite zaemki ot angliyski ezik v balgarski. – V: Godishnik na Sofiyskia universitet, Fakultet po zapadni filologii, tom LXV, 1, Sofia, s. 295–324.*)
- Веселинов, Д. (2003)** История на обучението по френски език в България през Възраждането. София: УИ Св. Климент Охридски. (*Veselinov, D. Istoria na obuchenieto po frenski ezik v Bulgaria prez Vazrazhdaneto. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski.*)
- Войников, Д. (1871)** Криворазбраната цивилизация: смешна позоришна игра в 5 действия от Д. П. Войникова. Букурещ: народната книгопечатница „Отечество“. (*Voynikov, D. P. Krivorazbranata tsivilizatsia: smeshna pozorishtna igra v 5 deystvia ot D. P. Voynikova. Bukuresht: narodnata knigopechatnitsa “Otechestvo”.*)
- Груев, Й. (1858)** Робинзон: скратена приказка за детца. превод от Й. Груев; издали И. Г. Трувчев и Данов. В Белград: у Правителствената книгопечатня, 23 с. (*Gruev, Y. Robinzon: skratena prikazka za dettsa. prevod ot Y. Gruev; izdali I. G. Truvchev i Danov. V Belgrad: u Pravitelstvenata knigopechatnya, 23 s.*)
- Джинот, Й. К. (1853)** Обявление във в-к „Цариградски вестник“ от 28.11.1853 г. (*Dzhinot, Y. K. Obyavlenie vav v-k “Tsarigradski vestnik” ot 28.11.1853 g.*)
- Каравелов, Л. (1872)** Българе от старо време: повест от Л. Каравелова. издал Н. Д. Пандурски. Букурещ: в печатницата на „Свобода“. (*Karavelov, L. Bulgare ot staro vreme: povest ot L. Karavelova. izdal N. D. Pandurski. Bukuresht: v pechatnitsata na “Svoboda”.*)
- Каравелов, Л. (1875)** За школските програми. // *Знание*, I, № 24, 15.12.1875. (*Karavelov, L. Za shkolските програми. // Znanie, I, № 24, 15.12.1875.*)
- Куюмджиева, М. (1995)** Интелектуалният елит на българското общество през Възраждането. София: УИ Св. Климент Охридски. (*Kuyumdzhieva, M. Intelektualniyat elit na bulgarskoto obshtestvo prez Vazrazhdaneto. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski.*)
- Македония (1868)** *Македония*, год. II, 18.11. (*Makedonia, god. II, 18.11.*)
- Младаго Робинсона (1857)** Младаго Робинсона случаи сочинени убо на Германски език преведени же на простогречески от Констандина Димитриева Бела Нине же от гречески на български преведени от Райна Поповича и в ползу юношества на свят издани в две части (преписи от 1857) – НБКМ, Ръкописен отдел, арх.ед. № 388, 389. (Mladago Robinsona sluchai sochineni ubo na Germanski yazik prevedeni zhe na prostogrecheski ot Konstandina Dimitrieva Bela Nine zhe ot grecheski na bulgarski prevedeni ot Rayna Popovicha i v polzu yunoshestva na svyat izdani v dve chasti (prepisi ot 1857) –NBKM, Rakopisen otdel, arh.ed. № 388, 389.)
- Мудрост добраго Рихарда (1837)** Мудрост добраго Рихарда: от французкият на славеноболгарският наш език преведена от Гаврила Крестовича, котлянца; настоянием же и иждивением Райна Поповича Ж. на свят издано. В Будиме граде: писмени Крал. всеучилища венгерск. (*Mudrost dobrago Riharda: ot frantsuzkiyat na slavenobolgarskiyat nash yazik prevedena ot Gavrila Krestovicha, kotlyantsa; nastoyaniem zhe i izhdiveniem Rayna Popovicha Zh. na svyat izdano. V Budime grade: pismeni Kral. vseuchilishta vengersk.*)
- Петков, П. (2003)** Ролята на протестантската църква и училища за образованието и духовния живот на българите след Освобождението. – В: Влиянието на протестантските мисионери за духовното и политическото освобождение на българския народ. Научна конференция – София, 29 Март 2002 г. София:

- Мисия „Възможност“. (*Petkov, P.* Rolyata na protestantskata tsarkva i uchilishta za obrazovaniето i duhovnia zhivot na balgarite sled Osvobozhdenieto. – V: Vliyaniето na protestantskite misioneri za duhovnia i politicheskoto osvobozhdenie na balgarskia narod. Nauchna konferentsia – Sofia, 29 Mart 2002 g. Sofia; Misia “Vyzmozhnost”.)
- Пилева, М. (2015)** От „Коледна песен“ до „Светло Воскресение“. За колебанията на езика при първия български превод на Дикенс. – В: Филологическият проект – кризи и перспективи: сборник доклади от международна научна конференция, 24-26 април 2015. София, с. 137–152. (*Pileva, M.* От „Koledna pesen“ do „Svetloe Voskresenie“. Za kolebaniyata na ezika pri parvia balgarski prevod na Dikens. – Filologicheskiyat proekt – krizi i perspektivi: sbornik dokladi ot mezhdunarodna nauchna konferentsia, 24-26 april 2015. Sofia, s. 137–152.)
- Пилева, М. (2016)** Мястото на превода „Младаго Робинсона случаи“ в българската литература. – В: Годишник на ФСЛФ на СУ, № 101, с. 172–179. (*Pileva, M.* Myastoto na prevoda “Mladago Robinsona sluchai” v balgarskata literatura. – V: Godishnik na FSIF na SU, № 101, s. 172–179.)
- Пилева, М. (2022)** Преобразените класици: Дефо и Дикенс в първите им появи на българската литературна сцена. // *Colloquia Comparativa Litterarum*, с. 70–84. (*Pileva, M.* Preobrazenite klasitsi: Defo i Dikens v parvite im poyavi na balgarskata literaturna stsena. // *Colloquia Comparativa Litterarum*, s. 70–84.)
- Писмо (1829)** Писмо от 1829 г. на Г. Фотинов до К. Фотинов. (Pismo ot 1829 g. na G. Fotinov do K. Fotinov.)
- Славейков, П. (1868)** Робинсон на островът си: приказка твърде нравоучителна. / преведена и издадена от П. Р. Славейкова за употребение в училищата. Цариград: в печатницата на вестник „Македония“, 144 с. (*Slaveykov, P.* Robinson na ostrovat si: prikazka tvarde nravouchitelna. / prevedena i izdadena ot P. R. Slaveykova za upotrebenie v uchilishtata. Tsarigrad: v pechatnitsata na vestnik „Makedonia“, 144 s.)
- Тефтер (1845)** Тефтер на Цвятко Радославов. (Tefter na Tsvyatko Radoslavov.)
- Трендафилов, В. (2015)** Употребите на британския ментор: Рецепцията на Чарлс Дикенс в България. София: Колибри. (*Trendafilov, V.* Upotrebite na britanskia mentor: Retseptsiyata na Charls Dikens v Bulgaria. Sofia: Kolibri.)
- Филипов, В. (2004)** Проникване на английската и американската книжнина в България през Възраждането. София: УИ Св. Климент Охридски. (*Filipov, V.* Pronikvane na angliyskata i amerikanskata knizhnina v Bulgaria prez Vazrazhdaneto. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski.)
- Фъргюсън, Ч. (1959)** *Fergusson, Ch. A.* Diglossia. // *Word*, № 15.
- Цанков, Д. (1859)** Османският (турски) език. // *България*, год. I, бр. 7, 9/21 май 1859. (*Tsankov, D.* Osmanskiyat (turski) yazyk. // *Bulgaria*, god. I, br. 7, 9/21 may 1859.)
- Шашко, Ф. и др. (2001)** Американски пътеписи за България. София. (*Shashko, F., B. Grinberg, R. Genov.* Amerikanski patepisi za Bulgaria. Sofia.)
- Цариградски вестник (1853)** *Цариградски вестник*, 28.11. (*Tsarigradski vestnik*, 28.11.)